

Teemad ja kordamisküsimused psühholoogia bakalaureuseeksamiks (2023)

1. BIOLOOGILINE PSÜHHOLOOGIA

Teemaplokk põhineb alljärgnevate õppeainete sisul:

- SOPH.00.527 Käitumise füsioloogia
- SOPH.00.284 Bioloogiline psühholoogia
- SOPH.00.024 Neuropsühholoogia
- SHPH.00.040 Emotsioonide ja motivatsioonide psühhobioloogia

Põhiõpikud:

- Kalat, J.W. (2008). *Biological psychology. 10th ed.* Wadsworth, Cengage Learning.
- Kolb, B. & Whishaw, I. Q. (2015). *Fundamentals of Human Neuropsychology, 7th ed.* W. H. Freeman and Company, Worth Publishers (või uuemad versioonid).
- Marieb E.N. (2009) *Essentials of Human Anatomy & Physiology, 9th ed.* Pearson Education Inc.
- Panksepp, J. & Biven, L. (2012). *Archeology of mind. Neuroevolutionary origins of human emotions.* New York, London: WW Norton & Co 2012.
- Panksepp, J. ja Biven, L. (2012). *Vaimu arheoloogia. Inimemotsioonide neuroevolutsiooniline algupära.* Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2022.
- *Loengumaterjalid.*

Organismi ülesehitus ja toimimise alused

Homöostaasi regulatsioonimehhanismid ja seosed organismi toimimisega.

Anaboolsete, kataboolsete ja vahetusreaktsioonide põhimõtted ja erinevused; ensüümide roll keemilistes reaktsioonides. Vesi kui lahusti, isotooniline, hüpotooniline ja hüpertooniline lahus. Rakumembraani e plasmamembraani peamine keemiline koostis, läbilaskvus. Membraani gradiendid, sh kus on rohkem Na⁺, K⁺, Cl⁻. Kuidas toimib passiivne ja aktiivne transport läbi membraani.

Raku elutsükli osad lõpetades apoptoosiga.

Kromatiin; DNA ehitus, replikatsioon ja transkriptsioon.

Nelja peamise inimkeha koetüübi erinevused ja funktsioonid (epiteel-, side-, lihas- ja närvikude – viimasest tuleb teada kõige rohkem, kirjeldus allpool).

Keha organsüsteemid ja nende peamised funktsioonid. Närvisüsteemist tuleb teada kõige rohkem, teised oluliselt pealiskaudsemalt. Vaja teada järgnevate haiguste põhjuseid ja sümptomeid (allpool on veel seisundeid eri teemade all): artriit, osteoporoos, reuma, glaukoom, lühi- ja kaugnägelikkus, kilpnäärme üle- ja alatalitus, I ja II tüüpi diabeet, aneemia, leukeemia, ateroskleroos, infarkt, insult, hüpertoonia, südame rütmihäired, AIDS, allergiline reaktsioon, refluks, pankreatiit, maohaavad, laktoositalumatus, bronhiit, astma, apnoe, liikuv neer, nn kivid elundites.

Närvisüsteemi ülesehitus ja toimimine

Närvisüsteemi jagunemine kesknärvisüsteemiks ja perifeerseks, sensoorseks ja motoorseks, motoorse fn-d somaatiline ja autonoomne; autonoomse NS sümpaatiline ja parasümpaatiline osa. NS osade omavahelised suhted. Aju funktsionaalne hierarhia. Ajukoore projektsioonialad.

Aju, närvirakud, neurokeemia alused

Ajurakkude tüübid ja peamised ülesanded. Neuronite jaotus struktuuri ja funktsiooni alusel ning neurogliia peamised rakud.

Sündmused neuronis, sh. närviimpulsi levik neuroni piires (puhkepotentsiaal, astmeline potentsiaal, aktsioonipotentsiaal). Ioonkanalite, Ranvier'i sooniste ja müeliinkihi olulisus närviimpulsi edasikandumisel.

Neuronite vaheline suhtlemine, sh. neurotransmissioon sünapsis. Elektriline ja keemiline ülekande. Kuidas retseptorid närviimpulsi edasikandumises osalevad, neurotransmitterite ja virgatsainete roll närviülekandes; kuidas virgatsaine toime sünapsis lõppeb. Ionotroopsed vs metabotroopsed retseptorid, nende omadused. Neurotransmitterite ja hormoonide sarnasused ja erinevused.

Olulisemad virgatsained ja neurotransmitterid ja hormoonid: atsetüülkoliin; aminohapped glutamaat, glütsiin ja GABA; monoamiinid dopamiin, noradrenaliin, adrenaliin, serotoniin; oksütotsiin; prolaktiin; mees- ja naissuguhormoonid; endorfiinid ja endogeensed opioidid grupina; peptiidid neuropeptiid Y; gaasidest NO; CRF ja kortikotropiini vabastav faktor; lisaks olulisemad hormoonid koos endokriinsüsteemiga organsüsteemide ja nt une juures. Nende funktsioonid, kus neid leidub/toodetakse, juhteteed närvisüsteemis ja/või toime väljaspool KNS-i.

Olulisemad retseptorid, nagu GABA ja NMDA, nikotiini atsetüülkoliini nikotiini, G-valguga seondud retseptor. Alaühikuid ja -tüüpe ei pea teadma, küll aga millised ülaltoodud transmitterid nende kaudu mõju avaldavad.

Sensoorse ja motoorse süsteemi koostöö

Sensoorsete süsteemide ja retseptorite iseärasused/tunnused. Visuaalse süsteemi toimimine, peamised juhteteed. Auditoorse süsteemi toimimine ja juhteteed. Somatosensoorse süsteemi toimimine ja juhteteed. Vestibulaarsüsteemi funktsioon. Maitse- ja lõhnatundlikkus – peamised ajupiirkonnad ja juhteteed. Sünesteesia. Motoorse süsteemi olulisemad osad, sh seljaaju juhteteed. Refleksikaar, automaatsed liigutuste jadad. Visuaal-parietaal-motoorse süsteemi koostöö põhimõtted (sh hierarhilisuse põhimõtted). Basalganglionide ja väikeaju funktsioon motoorika juhtimisel. Dopamiini roll motoorika juhtimisel, sh Parkinsoni tõbi.

Ajupoolkerade ühendused, aju ebasümmeetrilisus

Aju lateraliseerimise üldised omadused (sh selle suhtelisus). Peamised anatoomilised ja funktsionaalsed erinevused ajupoolkerade vahel. Topelt-dissotsiatsioon neuropsühholoogias. Mõhnkeha (*corpus callosum*) funktsioon. Millised raskused funktsioneerimises (nt visuaalses ja motoorses süsteemis, somatosensoorses tundlikkuses) ilmnevad, kui poolkeradevahelised ühendused on katkestatud? Sugudevahelised erinevused aju anatomias ja funktsionaalsuses.

Ajusagarate funktsioonid

Kuklasagara olulisemate osade funktsioonid. Nägemisväljade organisatsiooni põhimõtted. Nägemisteede kahjustused (monokulaarne pimedus, bitemporaalne, nasaalne, homonüümne hemianopia, kvadrantanoopia). Makulaarne piirkond, skotoomid. Pimenägemine, tserebraalne akromatopsia ja akinetopsia. Visuaalne agnoosia. Ventraalse ja dorsaalse nägemisteede kahjustuse sümptomid.

Kiirusagarate olulisemate osade funktsioonid. Somatosensoorsed agnoosiad, taktilised hallutsinatsioonid, neglekt. Apraksia ja selle erinevad tüübid. Akalkuulia. Balinti sündroom ja kahjustuse asukoht.

Oimusagara olulisemate osade, sh seesmisete struktuuride – limbilise süsteemi anatoomia ja funktsioonid. Semantilise mälu närviringed ja häired (semantiline dementsus, anoomia, voolavat tüüpi afaasia). Oimusagara kahjustuse sümptomid ja funktsioonide asümmeetria; kuulmistaju häired (tsentraalne kurtus, auditoorne agnoosia, Wernicke afaasia); sotsiaalse info töötuse häired.

Otsmikusagara olulisemate osade funktsioonid (sh premotoorne koor, Broca piirkond, dorsolateraalne prefrontaalkoor, orbitofrontaalne koor). Parietaal-frontaalne integratsiooni (P-FIT) teooria. Frontaalsagara kahjustuse sümptomid. Düseksektiivne sündroom. Mälu häirumise spetsiifika otsmikusagara kahjustuse korral. Phineas Gage'i juhtumi olulisus neuropsühholoogias.

Õppimine ja mälu (vt ka allpool „Tunnetuse“ teemat)

Mälusüsteemide jaotus. Anterograadne ja retrograadne amneesia. Eksplitsiitse mäluga seotud ajupiirkonnad ja eksplitsiitse mälu hindamine. Autonoetiline teadlikkus.

Hipokampuse ja rinaalkoore roll mälus. Ajupoolkerade asümmeetria mälu funktsioneerimises (HERA teooria). Implitsiitse mälu ajupiirkonnad ja implitsiitse mälu hindamine. Emotsionaalse mäluga seotud ajupiirkonnad. Lühimäluga seotud ajupiirkonnad ja lühimälu hindamine. Amneesiaga kulgevad neuroloogilised häired (transientne globaalne amneesia, Alzheimeri tõbi, herpesentsefaliit, Korsakovi sündroom). Juhtumite H.M. ja K.C. olulisus neuropsühholoogias.

Pikaaegne võimendamine (*long-term potentiation, LTP*). Peaaju peamise erutusvõrgustiku – glutamaadi ning NMDA ja AMPA retseptorite rollid LTP-s.

Habituatsioon ja sensitatsioon õppimismudelid (meritigu). Assotsiatiivne õppimine klassikalise tingimise näitel. Emotsionaalne õppimine, nt klassikaline tingimine hirmu abil (LeDoux). Amügdala roll klassikalises tingimises ja õppimisel.

Ruunitaju

Ruunitaju häired erinevate ajupiirkondade (sagarate) kahjustuse korral. Hipokampuse roll ruunitajus. Stseeni konstrueerimise teooria (Maguire ja Mullally) põhiideed. Dorsaalne ja ventraalne juhtete ruunitajus. Ruunitaju hindamise võimalused. Soolised erinevused ruunitajus ja selle võimalikud põhjused.

Keel ja kõne

Keelelise töötusega seotud ajupiirkonnad ja aktivatsioonivõrgustikud (dorsaalne ja ventraalne tee eripärad). Kuulamise, rääkimise ja lugemisega seotud kõnemudelid (Wernicke – Geschwindi mudel). Keelelise töötuse häired (afaasiad, düsartria, düsleksia, kognitiiv-kommunikatiivne puue), nende iseloomulikud tunnused ja kahjustuspiirkonnad ajus.

Tähelepanu ja teadvus

Erinevad tähelepanuprotsessid (automaatne, teadlik töötus). Anne Treismani (1986) tunnuste otsimise mudeli põhiideed. Tähelepanu ja teadvusega seotud peamised ajupiirkonnad. Sünkroniseerituse hüpotees. Tähelepanematus põhjused. Sensoorne neglekt – miks tekib, kuidas väljendub ja kuidas kompenseerida? Teadvuse omadused ja eelduseks olevad protsessid. Sõlmimisprobleemi põhisisu.

Neuroarengulised häired

Neuroarenguliste häirete põhitunnused ja olulisemad diagnoosid. Tserebraalparalüüs, hüdrotsesfaalia, fragiilse X-i, lootea alkohoolne sündroom - põhjused ja sümptomid. Õpiraskuste, sh düsleksia tunnused. Aktiivsus-tähelepanuhäire ja autismispektri

häirete peamised tunnused. Neuroarenguliste häiretega seotud mittegeneetilised faktorid (nt hormonaalsed mõjud, keskkondlik deprivatsioon, sünnipäeva efekt).

Närvisüsteemi areng, taastumine ja rehabilitatsioon

Närvisüsteemi areng looteast. Närvisüsteemi plastilisuse põhimõtted ja mehhanismid. Neurogenees täiskasvanueas. Diashiis ja kahjustuse võimalikud tulemid. Funktsioonide taastumise mehhanismid ja seda mõjutavad tegurid. Taastumise eripärad imiku- ja lapseas (kriitilised arenguperioodid jmt). Bioloogiline ja kognitiivne reserv. Vananemisega kaasnevad bioloogilised ja neutraalse aktiivsuse muutused. Kognitiivse rehabilitatsiooni põhimõtted ja peamised töövõtted.

Neuroloogilised häired

Vaskulaarsed häired (ajuinsult, transitoorne isheemiline atakk, hemorraagiad). Aju-traumad (läbistav/kinnine ajukahjustus, difuusne aksonaalne kahjustus, ajupõrutus, krooniline traumaatiline entsefalopaatia). Epilepsia ja selle erinevad tüübid. Peavalud (migreen, kobarpeavalud, pingepeavalud, sekundaarsed ja mittemigreensed vaskulaarsed peavalud). Sclerosis multiplex. Alzheimeri tõbi - peamised tunnused ja anatoomilised korrelaadid ajus.

Psühhiaatriliste häirete biokeemilised ja struktuuralsed korrelaadid

Peamised biokeemilised ja anatoomilised/struktuuralsed muutused ajus skisofreenia puhul, milliste haigustunnustena väljenduvad. Depressiooni ja ärevushäirete neurokeemia, seos hüpotaalamuse-hüpofüüsi-neerupealiste teljega (HPA-telg). Hüperkineetilised sündroomid (Parkinsoni tõbi) ja hüperkineetilised sündroomid (Tourette'i sündroom, Huntingtoni tõbi) – peamised tunnused, muutused ajus.

Uurimismeetodid bioloogilises psühholoogias

In vivo ajukuvamine (sh. mis vahe on staatilistel ja dünaamilistel kuvamismeetoditel; kompuutertomograafia CT, magnetresonants-kuvamine (MRI), positron-emissioontomograafia (PET), funktsionaalne MRI). Ajukahjustuste analüüs inimestel ja tekitamine katseloomadel. In vivo mikrodialüüs. Geenide manipulatsioonid (geen on asendatud (transgeensus), välja võetud (knock-out e. KO) või muudetud koe- või ajaspetsiifiliselt sisse-välja lülitatavaks (optogeneetika)). Käitumuslikud meetodid loomadel: ärevuse ja uudistamiskäitumise uurimiseks hele-tume kamber ja tõstetud pluss-puur; õppimise ja mälu uurimiseks labürindid, sh. Morrise vesi-labürint; sõltuvusainete uurimiseks eneselemanustamine ja koljusisene enesestimulatsioon. Iga meetodi puhul vaja teada meetodi kasutamise eesmärki ja tööpõhimõtet.

Paljunemiskäitumine

Põhiliste soolise käitumisega seotud hormoonide (östrogeen, progesteron, testosteroon, oksütotsiin) ülesanded ja tootmiskohad; mis mainitud hormoonide kõrge või madala taseme puhul organismiga juhtub. Seotuse kujunemine baasvajaduste rahuldamise teel, oksütotsiini ja prolaktiini rollid seotuse kujunemisel. Sooidentiteedi ja seksuaalse orientatsiooni kujunemine. Mis juhtub sootunnustega, kui nii mees- kui naissuguhormoonide tase on looteas kõrge või madal?

Kehatemperatuur, janu ja nälg

Homöostaas ja allostaas. Kehatemperatuuri, janu ja toitumise regulatsiooni käitumuslikud ja füsioloogilised protsessid. Olulisemad tagasiside mehhanismid ja neid reguleerivad hormoonid. Palavik ja põletikureaktsioon. Osmootse ja

hüpovoleemilise janu erinevused; kuidas vastavalt janu kustutada. Nälja ning täiskõhutunde regulatsiooni puhul insuliini-glükagooni toimed, pidevalt kõrge insuliini taseme ja ravimata diabeedi jasad. Tervisliku toitumise põhiprintsiibid, nagu taldrikureegel, toitumise püramiid ja valkude, rasvade ja süsivesikute roll organismis. Dieedipidamise mõju organismile.

Uni ja ööpäevarütmid

Organismide bioloogilised rütmid. Bioloogilise kella tööpõhimõte. Ärkveloleku ja une bioloogiline regulatsioon, ka olulisemad neurotransmitterid ja ajuosad, sh retikulaarformatsiooni roll. Unestaadiumid, nende vaheldumine ja eristamine. Unepuuduse e. unedeprivatsiooni mõju organismile. Levinumad unehäired.

Uimastid ja aju

Uimastite tüübid. Enimlevinud uimastite ründepunktid, peamised toimed ja kõrvalnähud. Tolerantsus e habituatsioon ja sensitisatsioon e. pöördtolerantsus uimastitarvitamisel. Füüsilise ja psüühilise ravimsõltuvuse sarnasused ja erinevused. Negatiivse ja positiivse sarrustuse teooria ravimi/uimasti kuritarvitamise ja sõltuvuse korral. Mesolimbilise dopamiinitee ja naalduva tuuma (*nucleus accumbens*'i) roll.

Käitumisgeneetika

Mida uurib, peamised eesmärgid ja meetodid. Inimestel kaksikuteuringu ja peamiste geneetiliste meetodite põhimõtted. Loomadel tõuaretus, transgenees, geenide väljalülitamine. Peab teadma järgmisi mõisteid: genotüüp, fenotüüp, dominantne vs retsessiivne genotüüp, sooliiteline geen, heteroos, epistaas, pleiotroopsus, epigeneetika, polümorfism, genoomiülene uuring, Hardy-Weinbergi seadus. Grupierinevused vs indiviidide vahelised erinevused. Käitumise keerukus ja geneetiline taust. Geenide ja keskkonna (G x E) koosmõju peresuhetes.

Stress

Stressireaktsiooni füsioloogia ja olulisemad seda reguleerivad neurotransmitterid ja hormoonid. Autonoomse närvisüsteemi roll stressireaktsioonis, sümpaatilise ja parasümpaatilise aktivatsiooni mõju. Hans Selye üldine adaptatsioonisündroom (*general adaption syndrome (GAS)*) kui toimetulek stressiga. Stressireaktsiooni nn kiire ja aeglane signaalrada. Hüpotalamus-ajuripats-neerupealised (HPA) telg ja selle regulatsioon. Amügdala roll signaali töötluses. Akuutse stressireaktsiooni sümptomid vs pikaajalise stressi mõju organismile. Lazaruse stressi psühholoogiline mudel.

Emotsioonid, motivatsioon ja käitumine

Emotsioonide olemus ja peamised ülesanded. Emotsioonide määratlemine psühhobioloogia abiga: emotsioon kui aktiivsus kindlas närvisubstraadis koos selle tagajärgedega. Peamised bioloogilised ja kognitiivsed emotsiooniteooriad: James-Lange, Cannon-Bard, Schachter-Singer, Sylvan Tomkinsi näoväljenduste tagasiside teooria, Solomoni ja Corbiti vastandprotsesside teooria, Lazaruse stressi psühholoogiline mudel; Damasio somaatilise markeri hüpotees; kolmetise aju hüpotees *Triune brain* (Paul MacLean); Panksepa afektiivne neuroteadus.

Baasilised emotiivsed süsteemid. Tuleb teada Paul Ekmani põhiemotsioone ja täpsemalt Jaak Panksepa afektiivseid süsteeme: *OTSING/SEEKING* (uudishimu ja ümbritseva avastamine, mesolimbiline dopamiinitee), *HIRM/FEAR*, *RAEV/RAGE* (viha, agressiivsus), *PAANIKA/KAOTUSVALU// PANIC/GRIEF*, *IHArus/LUST* (seksuaalsus), *HOOLITSUS/CARE*, *MÄNG/PLAY*. Kõikide afektiivsete närviringete

kohta on tarvis teada afekti eesmärki, peamisi ajupiirkondi, seda reguleerivaid neurotransmittereid ja olulisemaid ravimimõjusid ning seotud psüühikahäireid. Samuti vaja teada frustratsiooni-agressiooni hüpoteesi; afektide interakteerumistest ja närviaktiivsuse ülekandumistest.

Motivatsiooniteooriad (reastatud ingliskeelse mõiste alusel):

- Saavutusmotivatsioon (Elliott, 1997; Achievement motivation)
- Afekti teooria, positiivne ja negatiivne afekt (Tomkins 1962, 1963; Positive and negative affect)
- Aktivatsioon, optimaalne stimulatsioon (Berlyne, 1967; Arousal)
- Ülenev/tõusev retikulaarne aktivatsioonisüsteem ARAS (Eysenck, 1963; Ascending Reticular Activating System)
- Atributsiooniteooria (Weiner, 1986; Attribution)
- Käitumuslik pidurdus/inhibitsioon ja aktivatsioon (Gray 1970; BIS/BAS Behavioural Inhibition System & Behavioural Activation System)
- Kognitiivne dissonants e tunnetuslik ebakõla (Festinger 1957; Harmon-Jones & Mills, 1999; Cognitive dissonance)
- Kognitiivne hindamine (Deci & Ryan, 1985; Cognitive evaluation)
- Aje (Hull, 1946; Bolles, 1975; Drive)
- Ego areng (Loevinger, 1976; Ego development)
- Ootuste väärtuste teooria (Vroom, 1964; Expectancy x value)
- Näo väljenduste tagasiside teooria (Laird, 1974; Tomkins 1962; Facial feedback)
- Kulgemine (Csikszentmihalyi, 1997; Flow)
- Plaanid ja eesmärgid, eesmärkide püstitamine (Locke & Latham, 1990, 2002; Goal setting; Miller jt 1960; Plans)
- Õpitud abitus (Peterson, Maier & Seligman, 1993; Learned helplessness)
- Meisterlikkuse uskumused (Diener ja Dweck, 1978; Mastery beliefs; ka Skinner jt 2003 toimetulekuviisid a la lähenemine vs vältimine jne)
- Vastandprotsesside teooria (Solomon & Corbit 1973; Solomon, 1980; Opponent process)
- Tajutud kontroll (Skinner, 1996; Perceived control)
- Positiivne afekt (Isen, 1987; Positive affect)
- Vastureaktsiooni teooria (Wortman & Brehm, 1975; Reactance theory)
- Eneseaktualisatsioon (Rogers, 1959; Self-actualization)
- Minapilt ja enesekontseptsioon (Markus & Nurius, 1986; Self-Concept)
- Enesemääratlemine (Ryan & Deci, 2000; Deci & Ryan, 1985; Self-Determination)
- Enesetõhusus, sotsiaalne õppimine (Bandura, 1986, 1997; Self-efficacy, Social learning)
- Eneseregulatsioon (Bandura 1991; 1997; Self-regulation)
- Elamustejanu (Zuckerman, 1994; Sensation seeking)
- Stressiga toimetulek (Lazarus, 1991; Stress and coping)
- Õpitud vajaduste teooria (McClelland 1961+; Theory of Learned needs)

2. TUNNETUS

Kognitiivne psühholoogia ja selle meetodid:

- Mida kognitiivne psühholoogia uurib ja milliste meetoditega? Millised on erinevate meetodite (nt kognitiivsed komputatsioonid, kognitiivne neuroteadus, ajukuvamine, eksperimentaalne meetod jms) eelised ja nõrkused? Mis suhtes on arvuti ja inimmeel? Mis on Turingi test? Mis rolli täidavad tunnetusprotsessides käsitlustes representatsioonid ja mudelid?

Taju

Tajumise piirangud:

- Kuidas tekib tajukujund, milliseid füsioloogilisi ja psühholoogilisi piiranguid selles on? Koonused (*cones*) ja kepikesed (*rods*), 3D tajumine, värvide ja liikumise taju, illusioonid ja hallutsinatsioonid. Tuntumad jaotused ja nende sisu: alt üles (*bottom-up*) ja ülalt alla (*top-down*) töötlus; dorsaalne ja ventraalne juhtetee; M- ja P-juhtetee; emotsionaalne (*hot*) a kognitiivne (*cold*) töötlus; globaalne vs lokaalne töötlus.

Tajuteooriad:

- Klassikaline tajuteooria (H.v Helmholtz, teadvustamata otsustused)
- Konstruktivistlik tajuteooria (Gregory, Bruner). Mis on konstruktivistide panus taju uurimisse? Milliste küsimuste uurimise juures konstruktivistlik taju aitab, milliste juures eksitab? Võrdle seda vahetu tajuga!
- Vahetu taju teooria (ökoloogiline taju, J. Gibson). Miks seda nimetatakse „vahetuks tajuteooriaks“ ja miks „ökoloogiliseks“? Mis on selle lähenemise tugevused? Millised terminid tõi tajupsühholoogiasse : optiline voog (*optic flow*), võimaldavused (*affordances*), tausta tihedusaste (*texture gradient*), invariant, tau jm. Mida need tähendavad? Kus ökoloogiline tajuteooria töötab ja kus eksib? Miks? Mis on bioloogiline liikumine ja põhjuslikkuse taju?
- Marri tajuteooria ja selle edasiarendused. Mida see teooria tajupsühholoogiasse tõi (mis on ta tähtsus?). Kuidas toimub kujutise loomine ja objektide äratundmine Marri järgi? Millised on kujutise loomise etapid? Milliseid küsimusi taju lahendab? Kus võiks see lähenemine kasulik olla? Biedermanni osade kaupa äratundmise teooria --mida lisas?

Objektide äratundmine:

- Mille poolest erinevad ja sarnanevad nägude ja teiste objektide äratundmine? Millised on tuntumad äratundmise teooriad (nende tugevused ja nõrkused)? Millist rolli mängib tagasiside objektide äratundmisel?

Nägude äratundmine:

- Millistele protsessidele toetudes nägusid töödeldakse? Millieid küsimusi taju nägude töötlemisel lahendab? Milliste mudelite (nt Bruce-Youngi mudel, Humphreys jt teiste mudel) abil nägude tajumist kirjeldatakse? Kuidas sekkub sellesse protsessi mälu? Kuidas toimub tuntud ja tundmatute nägude äratundmine?

Lahknevusnegatiivsus (*mismatch negativity*, MMN)

- Mis on lahknevusnegatiivsus, kuidas seda mõõdetakse? Mis on selle tugevused ja mida tajumise kohta näitab? Teada mudelkatseid, kuidas MMNi kasutatakse. Risto Näätänen

Juhtfunktsioonid

- Mis on juhtfunktsioonid, milline on juhtfunktsioonide roll tunnetuses ja kus nad ajus asuvad? Kuidas on seotud orienteerumisrefleks ja lahknevusnegatiivsus (MMN)..

Tähelepanu:

- Mis on tähelepanu? Millised on tähelepanu põhiliigid? Mis on tähelepanu funktsioonid (näiteks Posneri järgi)? Milliste kognitiivsete protsesside juures on tähelepanul oluline roll? Millist rolli omab tajukoormus tähelepanuvaliku juures? Milles seisneb infotöötuse võimendumine tähelepanu abil?
- Kuidas toimub tähelepanu valik valgusvihi, zoom-objektiivi ja mitmese fookuse teoreetilise lähenemise alusel? Kuidas on võimalik tähelepanu fookust nihutada? Kuidas toimuvad muutused tähelepanu fookuse suuruses? Kuidas toimub objektide ja tunnuste valik? Mis on selektiivne ruumitählepanu? Kas ruumitählepanu valib kohti või objekte? Mis on väline ja seesmine ruumitählepanu? Kuidas neid uuritakse, mida näitavad? Kuidas toimub tähelepanu keskendamine ajas?
- Tähelepanu filtriteooriad
- Mis on tahtlik ja tahtmatu (automaatne) tähelepanu? Kuidas neid eksperimentaalselt eristatakse? Mis on tähelepanu kontrollseadistus? Millised on tahtmatu tähelepanu protsessid? Mille poolest erineb tähelepanu, mis baseerub pingutusel?
- Milliste katsetega tähelepanu uuritakse? Miks tekivad tõrked tähelepanu töös? Millised need on? Milliseid tähelepanu protsesse kirjeldab „nähtamatu gorilla“ katse? Mida see katse veel tähelepanu kohta ütleb? Millised on vajalikud tingimused selleks, et ilmneks muutuse pimedus ning milles see seisneb? Mis on tähelepanematus pimedus? Milles seisneb tähelepanu silmapilgus ning millised tegurid selle tingivad?
- Rööprähklemine (*multitasking*): Kuidas jagada tähelepanu mitme ülesande vahel (*multitasking*)? Millised tegurid määravad soorituse edukust kahestes ülesannetes? Miks segavad sarnased ülesanded sooritust enam?

Töömälu:

- Mis on töömälu (WM) ja mis eristab teda lühiajalisest mälust (STM)? Millised on WM komponendid? Baddeley varasem ja hilisem mudel. Millist rolli mängib WM tajumisel, tähelepanus, meenutamisel, mõtlemisel, keeletöötusel ja otsustamisel? Kus WM ajus paikneb?
- Kuidas WM mõõdetakse? Mis on nende viiside tugevused ja sarnasused? Kas WM on treenitav? Kuidas seda testida? Millised on tulemused? Miks?
- Mille poolest erineb visuaalne ja fonoloogiline töötus? Milliseid tõendeid nende erinevuse kohta on olemas? Miks nende töötuste eristamine vajalik on?
- Millist rolli mängib WM visuaalses tajus ja visuaalse infoga ümberkäimises? Millist rolli mängib WM kõne kasutamises ja fonoloogilise infoga ümberkäimises?

Tunded ja tunnetus:

- Miks on mõttekas oodata, et emotsioonid ja tunnetus on seotud? Mida on teada emotsioonide mõjust tunnetusele? Kuidas depressiivsus ja ärevus tunnetusega seotud on? Mis seda tõestab? Kuidas seda uuritud on? Kuidas

emotsioonid muudavad tähelepanu haardeulatust! Millega seda on uuritud ning millistes valdkondades see mõju võiks avalduda?

Mälu

Mälu struktuur:

- Modaalsete mudeli üldiseloostus (*multi-store model*), komponendid ja nende omadused. Mudeli kriitika.
- Mälu struktuuri kaasaegne käsitus: Millised on inimese peamised mälusüsteemid ja mille poolest need erinevad; mis on süsteemide eristuvuse tõendid.

Mäluprotsessid:

- Töötlustasandite käsitus (*levels of processing framework*) ja selle roll meeldejätmisprotsessi seletamisel. Töötlustasandite teooria täiendused/erijuhtumid, mis seletavad oodatust erinevat meenutamise tulemust (nt viimistlev kordamine; mälujälgede eristuvus; ülekande sobivuse teooria).
- Mehhaanilise kordamise ja viimistleva kordamise sisu ja erinevus.
- Testimise mõju õppimisele ja meeldejätmisele.
- Mis on implitsiitne õppimine? Mille poolest erineb eksplitsiitset õppimisest?
- H.Ebbinghausi mälu katsed ja unustamiskõvera kirjeldus. Milliste mälu alaliikide puhul peab selle unustamiskõvera seaduspära paika ja milliste puhul mitte? Miks?
- Unustamise põhjused ja erinevad käsitlused.
- Kodeerimise spetsiifilisus ja ajendeist sõltuv unustamine.
- Mälujälgede konsolideerumise tähtsus; rekonsolideerumise mõju.
- Mälu ammutamise erinevad meetodid (protseduurid) ja nende mõju saadavale tulemusele.

Pikaajalise mälu süsteemid:

- Deklaratiivne vs mittedeklaratiivne mälu (sisu ja allsüsteemid).
- Kuidas amneesiauringud on tõendanud erinevate mälusüsteemide olemasolu?
- Millised on episoodilise ja semantilise mälu erinevused sisu poolest, ja aju töö tasandil?
- Äratundmine ja meenutamine episoodilises mälus. Mis on „mäletan/tean“ protseduur ja kuidas see aitab reprodutseerimisprotsesse paremini iseloomustada.
- Mille poolest erineb implitsiitne mälu eksplitsiitsetest mälust?
- Milliste testidega uuritakse implitsiitse mälu olemasolu/taset?
- Mis on praiming? Mis iseloomustab praimingu-efekte? Milliseid praimingutüüpe eristatakse?
- Mille poolest praiming ja protseduuriline mälu erinevad?

Igapäevamälu uurimine ('Everyday memory'):

- Mille poolest erinevad autobiograafiline mälu ja episoodiline mälu?
- Kuidas autobiograafilist mälu uuritakse? Kui täpne on autobiograafiline mälu?
- Milline on autobiograafilise mälu peamine ülesehitus (struktuur/tasemed)?
- Kuidas sõltuvad mälestused inimese vanusest.
- Kuidas on pealtnägijate tunnistuste uurimine aidanud mäluvigade ja – moonutuste tekkimise iseloomu uurida? Miks on tunnistused/mälestused sageli ekslikud?

- Iseloomustage kognitiivset intervjuud ja selle erinevusi rutiinsest küsitlusprotseduurist!
- Mille poolest on retrospektiivne ja prospektiivne mälu erinevad?
- Aja-põhise ja sündmuste-põhise prospektiivse mälu iseloomustus ja erinevus (*time-based vs event-based prospective memory*).

Teadmised

- Mis on mõisted ja kategooriad. Kuidas inimesed kategoriseerivad? Kuidas tekivad eismesed kategooriad ja milliseid muutusi kategoriseerimisel ette tuleb (märksõnad - tavamõiste, pseudomõiste, teadusmõiste).
- Miks on teadmisi üldse vaja kategoriseerida? Mis on kognitiivne ökonoomia.
- Millist rolli mängivad tunnused, sarnasus, funktsioon, taustateadmised mõistete kategoriseerimisel?
- Mille poolest erinevad mõistete kujunemist käsitlevad teooriad (nt defineerivate tunnuste teooria, prototüübi teooria, näidistele tuginev lähenemine, psühholoogiline essentsialism, seletusteooria) üksteisest? Mida on neis ühist?
- Mis on perekondlik sarnasus ja milles seisneb prototüüpsuse efekt?
- Kuidas on seotud mõisted, skeemid, stsenaariumid? Mis on nende funktsioon?

Keel

- Millised on keele omadused? Kuidas saab keel samal ajal olla loov ja struktureeritud? Kas kõik keele ühikud peavad olema mõtestatud? Millist mõju avaldab keelele see, et seda kasutatakse suhtlemisel?
- Kas ja kuidaserineb kõne tajumine muude helide tajumisest?
- Mille poolest sarnaneb/erineb kirjaliku ja suulise kõne töötlus?
- Millised meetodeid kasutatakse kõnetaju uurimisel?
- Kuidas toimub suulise/kirjaliku kõne puhul sõnade ära tundmine (alt-üles ja ülalt alla protsesside analüüs).
- Kuidas leitakse kuulnud/nähtud sõnadele tähendus?
- Kas sõnade tähenduse mõistmisest piisab lausete mõistmiseks? Milline on grammatika roll kõne mõistmisel?
- Kuivõrd sõltub kõne mõistetavus kontekstist ja kuidas mõjutavad taustateadmised kõnest aru saamist?
- Millised oskused on kasutusel tekstide ümberjutustamise käigus, millised protsessid toimuvad?
- Kuidas mõjutab kõneloomet see, et kõnelemine toimub sotsiaalses kontekstis?
- Millistest osadest koosneb kõneloome protsess?
- Mis võib olla kõnevea tekkimise põhjuseks?
- Mis põhjustab „keeleotsal olemise“ fenomeni (*tip-of-the tongue*)?
- Millised muutused toimuvad inimese kirjutamisoskuses?
- Kuivõrd arvestavad kõnelejad kuulaja teadmistega? Millest see sõltub? Kas kõnelejate arvamused kuulajate teadmistest on adekvaatsed ning aitavad mõistmisele kaasa?
- Kas keel mõjutab mõtlemist ja/või mõjutab mõtlemine keelt?

Mõtlemine

- Mis on probleem ja kuidas seda uuritakse? Millised ülesande lahendamise viise on leitud? Millest tekib „äkktaipamise“ fenomen?
- Kirjeldage probleemiruumi, kus toimub mõtlemisülesande lahendamine. Mida võimaldab probleemiruumi analüü? Millist rolli mängivad heuristikud ja algoritmid probleemide lahendamisel eksperimentaaltingimustes, igapäevaelus?
- Millist mõju avaldavad taustateadmised probleemide lahendamisele?
- Mis vahe on probleemi lahendamisel ja otsustamisel?
- Milles seisneb normatiivse otsustamise olemus ja milliseid normatiivse otsustamise põhimõtteid inimesed eirama kipuvad? Kuidas inimesed tegelikult otsustavad (piisavus, prognoositav kasu ja prospect theory, emotsioonide roll otsustamisel).
- Kas inimeste valikuid on võimalik kallutada (nt heuristikute kasutamine, raamimine e. *framing*,)?
- Kuidas mõjutab otsustamist otsuse olulisus?
- Kuidas kontrollitakse otsuse paikapidavust?
- Milles seisneb teadusliku mõtlemise erilisus? Mis on indiktiivne ja mis deduktiivne järeldamine.
- Kuidas uuritakse deduktiivset järeldamist (süllogistiline mõtlemine, deontiline mõtlemine, mudeldamine) ja mida on leitud? Mil viisil võib ülesande sõnastus tehtavat järeldust mõjutada? Millest tulenevad vead deduktiivsel järeldamisel?
- Kuivõrd usaldusväärsed on inimeste tehtud induktiivsed järeldused ja kuidas indiktiivset järeldamist toetada?
- Milline seos on induktiivsel järeldamisel teadmiste kujunemisega?

Põhiõpikud:

- Braisby, N., & Gellatly, A. (2012). *Cognitive Psychology*. Oxford University Press, USA.
- Eysenck, M. W., & Keane, M. T. (2015). *Cognitive Psychology: A Student's Handbook* (7th ed). Psychology Press.
- *Loengumaterjalid*.

3. ARENGUPSÜHHOOLGIA

Arengupsühholoogia teke ja areng

Mida uurivad arengupsühholoogid?

Millal tekkis arengupsühholoogia? Keda peetakse esimesteks arengupsühholoogideks?

Arengupsühholoogia rakendusvõimalused.

Millised on põhilised arengupsühholoogia koolkonnad ja nende seisukohad.

Psühhoanalüütilised käsitlused arengust.

Testimise algus. Vaimse vanuse mõiste. Arengu verstaapostid.

Klassikaline õppimisteooria. Sotsiaalse õppimise teooria.

J. Piaget' käsitus lapse arengust.
L. Vögotski kultuurilis-ajalooline teooria.
Etoloogilised teooriad.
Mida peetakse silmas arengulise perspektiivi all?
Arenguperioodid ja elukestev areng.
Arengupsühholoogia uurimismeetodid. Erinevate meetodite eelised ja puudused.
Lapse arengut mõjutavad tegurid: riski- ja kaitsetegurid.

Inimese areng ja selle uurimine

Vastsündinu- ja imikuiga. Enneaegsus kui arengu- ja terviseprobleemide riskitegur, korrigeeritud vanus. Arengu hindamine ja arenguprobleemid. Nägemis- ja kuulmistaju areng. Inimnägude ja -häälte eelistamine.

Kognitiivne areng

Jean Piaget' arengustaadiumide teooria. Tasakaalu (*equilibrium*) otsimine. Akommodatsioon ja assimilatsioon. Sensomotoorne staadium (0-2 aastat). Objekti jäävus. Representatsiooni ja liigutuste koordinatsiooni areng. Operatsiooni-eelne staadium (2-7 aastat). Egotsentrism lapse mõtlemises. Konkreetsete operatsioonide staadium. Formaalsete operatsioonide staadium. Hüpooteetilise, abstraktse ja metamõtlemise teke. Lev Vögotski kultuurilis-ajalooline teooria, kõrgemad ja madalamad psühholoogilised protsessid, tava- ja teaduslikud mõisted, lähima arengu ala. Piaget' ja Vögotski teooria võrdlus.

Formaalse hariduse roll inimese arengus. Informatsioonitöötluslikud lähenemised (töötlusvõime, automatiseerumine, kodeerimine, kognitiivsete baasprotsesside muutus arengu käigus).

Laste arusaamised psüühikast (*theories of mind*) ja nende areng.

Kõne areng

Laste kõne arengu etapid ja kõne arengu teooriad: bihevioristlik teooria, kõneorgani teooria (N.Chomsky, E. Lennerberg), kognitiivne käsitus keele omandamisest (H. Sinclair-de-Zwart, J. Macnamara, D. Slobin jt.), sotsiaal-interaktsiooniline lähenemine kõne omandamisele (K. Nelson, C. Snow jt.).

Sotsiaalne areng

J. Bowlby seotuse teooria (*attachment theory*). H. Harlow katsed reesusahvidega. Hirm võõra ees (*stranger anxiety*) ja hirm lahusoleku ees (*separation anxiety*). Lapse temperament (A. Thomas & S. Chess; J. Kagan jt.). Vanemate kasvatustiil. Laste arengu seos tema kasvukeskkonnaga. Moraalne areng (L. Kohlberg, C. Gilligan, R. Shweder), uuringud „moraalsete dilemmade“ abil. Konfliktid. Suhted eakaaslastega ja selle mõju psühholoogilisele kohanemisele ja käitumisele

Murdeiga. Muutusi murdeea käsitlustes. Murdeea alastaadiumid. Füüsiline areng, selle seos sotsiaal-emotsionaalse arengu, kognitiivse arengu ja kohanemisega. Emotsionaalne areng: enesehinnang ja depressiivsed sümptomid. Konfliktid. Suhted eakaaslastega ja selle mõju psühholoogilisele kohanemisele ja käitumisele. Suhted vanematega. Identiteediotsingud (E. Erikson, J. Marcia).

Täiskasvanuiga ja selle alastaadiumid

Keskea kriis. Füüsilised muutused. Muutused kognitiivsetes võimetes.

Hoiakud vananemise ja eakate inimeste suhtes, eakate elutarkus. Eakate suhted ja suhtlemine.

Teoreetilised käsitlused vananemisest ja sellega kohanemisest (tagasitõmbumis,-tegevus- ja järjepidevusteooria, E. Eriksoni, E. Kübler-Rossi, R. Pecki jt. teooriad).

Põhiõpikud:

- Butterworth, G. ja Harris, M. (2002). *Arengupsühholoogia alused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Miller, P. H. (2016). *Theories of Developmental Psychology*. New York: Freeman.
- Smith, P., Cowie, H. ja Blades, M. (2008). *Laste arengu mõistmine*. TLÜ Kirjastus, Blackwell Publishing.
- Tulviste, T. (2012). Intellektuaalne areng. Raamatus: R. Mõttus, J. Allik, ja A. Realo (toim.) *Intelligentsuse psühholoogia*. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tulviste, T. (2008). Kõne areng. Raamatus: E. Kikas (Toim.), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk. 39-52.
- Tulviste, T. (2016). Vananemise psühholoogiast. Raamatus K. Saks (Toim.). *Gerontoloogia*. Õpik kõrgkoolidele, lk. 141-157. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tulviste, T. ja Tamm, A. (2015). Väärtuspädevus ja selle arendamine (lk. 75-88). Kikas, E. Toomela, A. (Toim.). *Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes*. Üldpädevused ja nende arendamine. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus.
- Tulviste, T. & Tulviste, P.. Keel. Raamatus: J. Allik & M. Rauk (Toim.). *Psühholoogia gümnaasiumile*. 2002/2006. Tartu: TÜ Kirjastus, 9. ptk., lk. 148-161.

4. SOTSIAALPSÜHHOLOOGIA

Olemus ja arengulugu

Sotsiaalpsühholoogia protsessid ja teoreetilised lähenemised.

Sotsiaalpsühholoogia seos isiksusepsühholoogiaga.

Sotsioloogiline ja psühholoogiline sotsiaalpsühholoogia, erisused ja sarnasused.

Erinevad arenguetapid: kirjeldav sotsiaalpsühholoogia, eraldumine teistest teadustest (rahvastepsühholoogia, massipsühholoogia), eksperimentaalseks muutumine, varajased aastad, küpsemine, laienemine, kriis ja ümberhindamine, globaliseerumine. Kuum ja külm lähenemine sotsiaalpsühholoogias.

Isikusised (intraindividual) protsessid

Hoiakud. Hoiaku mõiste. Hoiakute struktuur, sh vertikaalne ning horisontaalne struktuur. Kognitiivse kooskõla (konsistentsuse) printsiip.

Kognitiivse dissonantsi teooria (L. Festinger). Hoiakud ja käitumine. Kavandatud (planeeritud) käitumise teooria (*theory of reasoned/planned action*). Hoiakute kujunemine ja muutmine. Hoiakute funktsionaalne käsitlus. Hoiakute skaleerimine. Hoiak ja arvamus (*opinion*).

Implitsiitsete assotsiatsioonide test. Hoiakute kaudsed mõõtmised ja nende indikaatorid. Implitsiitsete assotsiatsioonide test.

Veenmine (*persuasion*). Veenmisahel: allikas, sõnum, vastuvõtja (retsipient) ja nende iseloomustus. Veenmisefektid: "kaitsepookimine", eksponeerimiseefekt, informatsiooni esituse esmasuse ja viimatisuse efekt, magaja efekt. Sotsiaalsete otsustuste teooria (C.

I. Hovland, M. Sherif). Veenmise tsentraalne ja perifeerne tee (R. E. Petty, J. T. Cacioppo).

Sotsiaalne tajutaju kui aktiivne, konstruktiivne ja interpreteeriv protsess. Sotsiaalsete sündmuste (situatsioonide) tajutaju. Tajutaju stsenaariumid. Isikutaju. Esmane mulje: tsentraalsed ja perifeersed jooned. Implitsiitsed isiksusetooriad. Sotsiaalne tajutaju kui kategoriseerimine. Sildistamine.

Stereotüüpiseerimine. Emotsioonide teke ja tajutaju. Emotsioonide väljendamine. Kausaalne atribuutsioon (põhjuslikkuse omistamine).

Põhjuslikkuse tajutaju skeemid. Atribuutsiooni kovariatsioonimudel (H. Kelley). Sobiva järelduse teooria (E. Jones ja K. Davis). Atribuutsiooni nihked. Fundamentaalne atribuutsiooni viga. Mina-kaitse atribuutsioon. Atribuutsioon ja käitumise motivatsioon. Edu ja ebaedu atribuutsioon. Atribuutsiooni stiil. Õpitud abitus. Eneseteostuslikud ennustused.

Isikutevahelised (interpersonal) protsessid

Sotsiaalne mõju. Teiste juuresoleku mõju. Sotsiaalne soodustamine (*social facilitation*).

Sotsiaalne pärssimine (*inhibition*) ja looderdamine (*loafing*).

Sotsiaalne ärevus. R. Zajonc'i hüpotees (teiste) juuresoleku erutust tõstvast funktsioonist.

Deindividuaatsioon. Sotsiaalse mõju liigid. Sotsiaalse mõju teooria.

Kooperatsioon ja võistlus. „Vangi dilemma“. Mitteverbaalne kommunikatsioon.

Festingeri sotsiaalse võrdluse teooria.

Prosotsiaalne käitumine. Empaatia. Abistav käitumine. Vastutuse difusioon. Pluralistlik ükskõiksus. Empaatia-altruismi hüpotees (D. Batson).

Agressiivne käitumine. Agressiivsuse sünnipärasus (S. Freud, K. Lorenz). Agressiivsuse frustratsioon hüpotees (J. Dollard, N. Miller). Agressiooni mudelõppimine. Agressiooni kognitiivsed mediaatorid.

Atraktiivsuse teooriad. Sternbergi armastuse kolmnurgateooria, erinevat tüüpi armastuse liigid.

Grupisesed protsessid

Grupp. Sotsiaalsete suhete põhivormid. Käitumine on isiku ja keskkonna ühisfunktsioon.

Grupi dünaamika. Gruppide tüpoloogiad (koaktiivne – interaktiivne grupp; primaarne – sekundaarne grupp; väike grupp; informaalne – formaalne grupp; referentgrupp; minimaalne grupp). Grupi struktuur, funktsioonid, surve, polarisatsioon, areng. Vastutuse hajumine.

Kommunikatsiooni võrgustikud. Staatuste struktuur. Formaalne – informaalne struktuur. Normid. Grupi normatiivne ning informatsiooniline funktsioon. Sanktsioonid. Anoomia. Deviantsus. Roll. Juht ja juhtimisstiilid. Interaktsioonistruktuur.

Kohesiivsus (kokkukuuluvus, ühtsus). Sotsiaalne kapital (Fukuyama, Putnam). Konformsus. M. Sherifi ja S. Aschi eksperimendid. Destruktiivne kuulekus (S. Milgram). Seesmine ning väline konformsus. Ph. Zimbardo vanglaeksperiment ja Luciferi efekt.

Vähemused (minoriteetid) sotsiaalsete muutuste allikana. Otsustusprotsess grupis. Ajurünnak. Grupiline mõtlemine (*groupthink*).

Grupikesksuse nihe (*group-serving bias*). Grupi aupaistes peesitamine (*basking in reflected glory*).

Sotsiaalne tunnetus ja käitumine

Sotsiaalne matkimine (*NonConscious Behavioral Mimicry*, Lakin), selle väljendumine kõnes, emotsioonides ja käitumises; mõistlik sooritus (*intelligent performance*); eesmärgid – teadlikud, mitteteadlikud, süsteemisisesed ja süsteemide vahelised ilmingud (Kruglanski); käitumise muutmine – sekkumise erinevad faasid ja erinevad lähenemised: süvenemise tõenäosuse mudel, (*elaboration likelihood model*, Petty & Caccioppo);

Transteoreetiline muutumise mudel (Prochaska ja DiClemente);

Käitumiskavatsuse muutmine (Fisbein ja Ajzen).

Personaalsete väärtuste muutmine ja kultuuri mõju, väärtuste konflikt;

väärtuste omandamine sotsialisatsiooni teel ja nende teadlik kujundamine.

Implitsiitsed ja eksplitsiitsed hoiakud, implitsiitsete hoiakute muutmine, sotsiaalne kruntimine (*priming*), valentsi tingimine (*evaluative conditioning*).

Prosotsiaalne käitumine. Altruism. Aitamine.

Käitumise õppimine: mudeldamine (Bandura), sotsiaalne kinnitus.

Roll-identiteedi mudel. Individuaalsed ja situatsioonilised mõjutajad. Empaatia. Süü.

Kognitiivne mudel. Tasu-kulu maatriks (Piliavin). Empaatia-altruismi hüpotees.

Kõrvalseisja efekt.

Kognitiivne dissonants. Veenmine (Cialdini). Sekkumine. Agressiivsus.

Põhiõpikud:

1. Brehm, S., Kassin, S. & Fein (1999). *Social Psychology*. 4-th Edition. Boston: Houghton Mifflin Company.
Või: Baron, A. & Byrne, D. (1997). *Social Psychology*. 8-th Edition. Boston: Allyn and Bacon.
2. Hewstone, M. & Stroebe, W. (2001). *Introduction to Social Psychology*. 3-rd Edition. Blackwell Publishers.
3. Turner, R.N. & Crisp, R.J. (2010). *Essential Social Psychology*. 2nd Revised edition“ SAGE Publications.
4. Fishbein & Ajzen (2015). *Predicting and changing behavior: the reasoned action approach*. Routledge.
5. Morsella, Bargh, & Gollwitzer (2009). *Oxford Handbook of Human Action*. Oxford University Press.
6. *Loengumaterjalid*.

5. ISIKSUS JA INDIVIDUAALSED ERINEVUSED

Individaalsed erinevused; isiksuse ja intelligentsuse mõiste

Isiksuse ja intelligentsuse definitsioon. Individaalsete erinevuste praktiline tähtsus nt kliinilises psühholoogias, personalivalikul. Isiksuse- ja võimekustestide puudused. Intelligentsuse tavateooriad. Carol Dwecki käsitlus mõttelaadidest.

Konstruktid ja mõõtmismudelid

Jingle & jangle fallacies: sõnade ja mõistete segiajamine. Operatsionalism. Operatsioonaalne definitsioon - defineerimine mõõtmiseks vajalike „operatsioonide” (tegevuste) kaudu.

Konstrukt, konstruktivaliidsus, nomoloogiline võrgustik (Cronbach & Meehl). Latentne muutuja. Kausaalne vaade valiidsusele (Borsboom). Psühhomeetriselised mudelid: reflektiivne, formatiivne mudel, võrgustikumudel.

Teooriate tõestamine, kontrollitavus, falsifitseeritavus. Tulemuste korratavus ja puuduliku korratavuse põhjused. Uuringutüübid: eksperiment, pseudoeksperiment, läbilõikeuuring, longituuduuring, grupitaseme andmed, tekstianalüüs jne. Põhjuslikkus ja korrelatsioon. Valimi kitsendamise mõju korrelatsioonile (nt akadeemilise testi näitel).

Isiksuse mõõtmine

Peamised mõõtmisviisid: enese- ja teistekohased küsimustikud ja omadussõnaloendi; käitumise vaatlused; implitsiitsed hoiakud; kognitiivsed ülesanded; kogemuse väljavõtte meetod jt sarnased meetodid; psühhofüsioloogilised mõõtmised; ajukuvamine; polügeensed skoorid.

Enda ja tuttavate hinnangute kooskõla, selle sõltuvus tutvuse pikkusest. Brunswiki "läätsede mudel" välise käitumise põhjal tehtud isiksusehinnangute tõepärasuse kohta Hinnangud "nulltutvuse" olukorras (zero acquaintance studies). Võõraste hinnangud isiksusele (sh väga lühikese tutvuse põhjal, filmi- või audiolõigu või toasisustuse põhjal).

Sotsiaalse taju roll isiksuseküsimustikes. Tuntumad isiksusetestid. NEO PI-R, BFI, IPIP.

Testivastuste võrreldavus. Võrdlusrühm. Skaala kasutamine, vastamisstiilid (päriolekukaldumus; sotsiaalselt soovitatav vastamine)

Enesekohased teadmised isiksuse kohta

Küsimustik on “võõrastevaheline struktureeritud vestlus”, mida mõjutavad tavalistes vestlustes ette tulevad suhtlemisprobleemid. Küsimusele vastamise etapid (Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000).

Konteksti mõju vastustele. Eelnevate väidete mõju järgnevate väidete reliaablusele (Knowles jt). Autobiograafiline mälu ja teadmised isiksuse kohta. Episoodilised ja semantilised enesekohased teadmised (S.Klein; Tulving). Retrospektiivsete hinnangute probleemid. Heuristikud sageduse ja kestuse hinnangutes: „tipu ja lõpu reegel” ja ankurdamise heuristik.

Implitsiitsed hoiakud ja isiksus

Implitsiitse mõõtmise loodetakse eelised (nt keerulisem võltsida; vastaja ei pea mõõtmise eesmärgist aru saama) ja puudused (vilets reliaablus, situatsioonispetsiifilisus). Praiming ja „sotsiaalse praaming”. Sotsiaalse praamingu uuringute probleemid; praaimnigu kontekstispetsiifilisus.

Implitsiitse assotsiatsiooni test (IAT) – ülesande tüüp (segaklassifikatsiooniülesanne); skoori arvutamine (reaktsiooniaegade vahe); tulemuse tõlgendus (assotsiatsiooni tugevus kahe mõiste vahel); ületõlgenduse ohud. IAT ja eksplitsiitse hoiaku seos (peaaegu kõigil juhtudel positiivne korrelatsioon).

Intelligentsuse mõõtmine

Mõõtmisühik. Z-skoorid, IQ-skoorid. Standardse normaaljaotuse omadused: kui suur osa vaatlustest jääb keskmisest 1, 2, 3 standardhälbe kaugusele? Grupi- ja individuaaltestide eristus. Fikseeritud vs adaptiivsed testid (sh CAT – kompuuteriseeritud adaptiivne testimine). Wechsleri testid (WAIS ja WISC) – peaks teadma nt, et tegu on individuaaltestidega, sisaldavad nii verbaalseid kui mitteverbaalseid ülesandeid, WAIS on täiskasvanutele ja WISC lastele. Raveni maatriksid. ASVAB.

Juhtfunktsioonid (*executive functions*). Miyake 3-ne jaotus; milles seisnevad ja milliseid täidesaatvaid funktsioone mõõdavad stoppsignaali ülesanne, Wisconsin kaardisorteerimise ülesanne (Wisconsin card sorting task), N-sammu-tagasi ülesanne (N-back task).

Isiksuseomaduste struktuur

Isiksuseomaduste hierarhia: üldisemad ja konkreetsemad omadused. Leksikaalne lähenemine. Leksikaalne hüpotees. Allport: idiograafilised ja nomoteetilised omadused. Isiksuse üldfaktor. Kahe faktori mudel: "beeta" (ekstravertsus ja avatus kogemusele) ja alfa (ülejäänud "suure viisiku" omadused). Viie faktori mudel (Costa & McCrae); neurootilisus, ekstravertsus, avatus kogemusele, meelekindlus, sotsiaalsus. Interpersonaalsete omaduste ringmudel (Hofstee jt). Teised klassifikatsioonid. HJ Eysenck (PEN: psühhootilisus, ekstravertsus, neurootilisus); HEXACO ("suur viisik" + ausus). Isiksuse nüansid. Alaskaalade ja nüansside kasulikkus (mitmekesisem info, parem ennustusjõud). Väga spetsiifilised isiksusejooned („nüansid“) ei ole juhuslik mõõtmisviga: nad on ajaliselt stabiilsed, päritavus on võrreldav üldisemate isiksusejoontega, moodustavad 2/3 testides sisalduvast infost (Mõttus, Vainik jt).

Isiksuse bioloogilised alused

Päritavuse mõiste. Isiksuseomaduste päritavus. Geenide ja keskkonna roll. Polügeensed skoorid. „SNP-päritavus“ st see osa päritavusest, mis on seletatav konkreetsete geenivariantidega. Geenide ja keskkonna koosmõju (interaktsioon). Turkheimer, käitumisgeneetika kolm „seadust“.

Päritavuskoeffitsiendi (h^2) tõlgendamine. h^2 kehtib populatsiooni kohta antud keskkonnatingimuste juures. Kuidas h^2 sõltub mõõtmistäpsusest? h^2 arvutamine (kaksikute meetod, nt koos kasvanud ühe- ja erimunakaksikute võrdlus). Päritavuse muutumine vanusega. Molekulaarne päritavus. „Kadunud päritavuse“ (*missing heritability*) probleem ja selle seletused.

H.J. Eysencki mudel ekstravertsuse kohta (ülenev retikulaarne aktivatsioonisüsteem). J. Grey: käitumise inhibitsiooni süsteem (BIS) ja käitumise aktivatsiooni süsteem (BAS), nende seos ekstravertsuse ja neurootilisusega. Colin DeYoungi „küberneetiline suure viisiku“ teooria: isiksuseomaduste oletatavad ajumehhanismid. Jaak Panksepa mudel isiksuseomaduste ja baas-emotsioonisüsteemide seostest.

Isiksuseomadused, situatsioonid ja käitumine

Käitumise variatiivsus; isiksuseomadust väljendava seisundi või käitumisviisi indiviidisisene sagedusjaotus (*density distribution*) (Fleeson). Keskmise käitumine

(üle paljude situatsioonide) on paremini ennustatav kui üksik käitumisakt (miks?). Kompetentsinõude hüpotees (Mischel); stressi seos harjumuspärase käitumisega. Dispositsionism, situatsioonism ja interaktsionism. Mudelid situatsiooni/isiksuse/käitumise seoste kohta. Situatsioonide valik. Käitumise situatsioonidevaheline kooskõla (“konsistentsus”: *cross-situational consistency*); isiku ja situatsiooni koosmõju (interaktsioon) ja selle uurimine statistiliselt (sh mõjutegurite protsentuaalne jaotamine ja selle mõtteviisi piirangud, nt eeldus, et kõik situatsioonid on kõigi isikute jaoks võrdse tõenäosusega ehk – tehnilisemas sõnastuses – isikud ja situatsioonid on üksteisest statistiliselt sõltumatud). Isiksuseomaduste konditsionaalne (kui...siis) mudel (Mischel, Shoda, jt); käitumissignatuurid. CAPS mudel ja selle komponendid (kodeerimiskategooriad, ootused ja uskumused jms). Kontekstuaalne isiksus.

Kognitiivne isiksusepsühholoogia

Ootuste ja väärtuste (*expectancy/value*) teooria; kontrollkese; üldistatud ootused (Rotter). Väljast sõltuvus / sõltumatus (Witkin). Kognitiivsed stiilid: analüütiline vs holistlik jt. Kultuurierinevused kognitiivsetes stiilides. Personaalsed konstruktid (Kelly). Vaatlusõppimine, enesetõhusus. Enesetõhususe-uskumuste allikad ja mõju käitumisele (Bandura). Kasvule orienteeritud vs fikseeritud mõttelaad (Dweck). Tasu edasilükkamine, kognitiiv-afektiivsed ühikud, situatsioonispetsiifilisus (Mischel). Eesmärgipärane käitumine; teostamiskavatsused. Mäletsemine (*ruminatio*n): negatiivsete mõtete korrutamine. Kahe protsessi teooriad (*dual process theories*).

Eneseregulatsioon

Eneseregulatsiooni küberneetiline mudel (Carver & Scheier). Enesekohaste teadmiste ja eneseteadvuse rolli eneseregulatsioonis. Automaatne eneseregulatsioon – eesmärgipärase käitumise automatiseerumine (Bargh). Teostamiskavatsused (Gollwitzer) kui nõ poolautomaatne eneseregulatsioon. Eesmärgiseadmise teooria (Locke & Latham). Eesmärgid; eesmärkide muutmine või nendest loobumine. Mõtete kontroll (sh Wegneri irooniline teooria). Tasu edasilükkamine (delay of gratification) ja ajaline diskonteerimine (*discounting*).

Emotsioonide regulatsioon (James Gross); “sekkumispunktid” emotsiooni reguleerimisel (situatsiooni enda omadused; tähelepanu; hinnang [*appraisal*]; käitumine [*response*]) ja nendele vastavad regulatsioonistrateegiad (nt kognitiivne muutus / ümberhindamine [*reappraisal*]; käitumise või mõtte allasurumine või võimendamine [*response modulation*]). Meeleolu regulatsioon, sh liikumise ja söömise kaudu. Emotsioonitöö (*emotional labor*).

Eneseregulatsiooni alusprotsessid. Eneseregulatsiooni “ressursiteooria” (Baumeister) ja selle puudused. Täidesaatvad funktsioonid (vt Hofmann jt 2012)

„Mina” ja eneseteadvus

Minakontseptsiooni (*self-concept*) erinevad tähendused. Minakontseptsiooni hierarhiline mudel (Marsh). „Mina“ keerukuse (*self-complexity*) mõõtmine. „Mina“ keerukuse puhvriteooria. Privaatne ja avalik eneseteadvus ning nende funktsioonid küberneetilises enereregulatsiooniteoorias. Minaskeemid (*self-schemas*). Tegevuse identifitseerimise teooria (Vallacher & Wegner). Tegevuse identifitseerimine kõrgemal vs madalamal abstraktsusastmel (*higher-level vs lower-level identification*) ja selle seos tegevuse automatiseerumise ja tegevuse kontrolliga. Mäletsemine (*ruminatio*n), selle seos emotsioonide regulatsiooni ja tegevuse identifitseerimisega.

Deregulatsioon ja eneseteadvuse summutamine. Enesekohased motiivid: enesevõimendamine, enesetõendamine.

Kultuur ja isiksus

McAdamsi teooria narratiivsest identiteedist ja selle puudused. Autentsus („tõeline mina“). Enesekirjelduste ja käitumise seletuste kultuurilised erinevused (nt dispositsionaalsed vs situatsioonilised seletused). Kultuuri (sh sisekõne, keelemärkide kasutamise) roll eneseregulatsioonis. Sotsiaalsed normid emotsionaalse käitumise kohta. Sõltumatu vs sõltuva minakontseptsiooni mõiste (Hazel Markus); selle seos individualismi/kollektivismi kui kultuuridimensiooniga. Isiku mõiste ajalooline muutumine. Maadevahelised erinevused isiksusetestide keskmistes ning nende põhjused.

Isiksuse areng

Arengulised muutused grupi tasemel ja indiviidi tasemel. Normatiivsed muutused; küpsuse printsiip. Keskkonnategurite ja konkreetsete elukogemuste (raskesti ennustatav) roll.

Põhised teoreetilised seisukohtad. Viie-faktori teooria (FFT): eristab baasomadusi (sõltuvad geenidest ja täiskasvanues eelduse järgi ei muutu) ja iseloomulikke kohanemusi (võivad elu jooksul muutuda). Transaktiivne mudel (geenide ja keskkonna koosmõju).

Isiksusearengu printsiibid Caspi & Roberts järgi: küpsuse printsiip; niši valiku (*niche-picking*) printsiip; kaasvastutuse printsiip (*corresponsive principle*).

Isiksuse metateooriad

Omaduse (trait) mõiste. Omaduste ja nende põhjuste isomorfism. Fleesoni Whole trait theory; omadused kui seisundite sagedused. Sotsiaalkognitiivsed mehhanismid seisundite põhjusena. Omadus kui kohanemus vs omadus kui eneseväljendus. Erinevate infoallikate vajalikkus isiksuse kirjeldamisel. Isiksuse ja käitumise ühtsuse (koherentsuse) allikad. Isiksuse kirjeldus ja „isiksusesüsteem“. Eneseregulatsioon, teadmised ja harjumused ning bioloogilised omadused (temperament) isiksusesüsteemi osadena. Kultuuriliste „tööriistade“ ja kultuurikeskkonna roll isiksusesüsteemis. Olulisemad isiksuse metateooriad ja metateoreetilised mõisted: reduktsionism; H.J. Eysencki vaade; Costa ja McCrae viie faktori teooria; Mischeli ja Shoda CAPS mudel; kaheprotsessi teooriad; kognitiiv-adaptiivne mudel (Matthews).

Vaimne võimekus

Mis on intelligentsus? Operatsioonaalne definitsioon (Boring); konsensuslik definitsioon (Gottfredson). Mõõtmiste kvaliteet ja põhimõtted. Intelligentsuse kaused indikaatorid. Gruppide erinevused intelligentsuses.

Intelligentsuse struktuur. Spearmani üldintelligentsuse teooria; Thurstone'i mitmese intelligentsuse teooria; Carrolli võimete hierarhiline struktuur; G-faktor vs spetsiifilised faktorid. Gardneri mitmese intelligentsuse teooria; Sternbergi intelligentsuse triarhiline teooria; emotsionaalne intelligentsus.

Intelligentsuse areng (muutumine täiskasvanueas – voolav ja kristalliseerunud intelligentsus; stabiilsus – absoluutne stabiilsus, suhteline stabiilsus). Pärilike tegurite mõju intelligentsusele (kaksikute uuringud; pärilike tegurite mõju elu jooksul – osakaal). Kasvukeskkonna mõju intelligentsusele – lapseas ja täiskasvanueas. Muude keskkonnategurite mõju; Flynn'i efekt.

Intelligentsus ja selle mõõtmine ühiskonnas. Intelligentsuse tavateooriad (Sternberg); Dwecki juurdekasvu- ja entiteediteooria või -meelelaad (incremental vs entity theory / mindset) ning nende seos motivatsiooniga (selle kaudu ka nt akadeemilise edukusega). G-faktori seletus „dünaamilise mutualismi” kaudu.

Cattell: g_f (voolav intelligentsus) ja g_c (kristalliseerunud intelligentsus). Nende erinevus ja erinev vanuseline trajektoor. Kriitika g_f ja g_c eristuse kohta (nt g_c on eelkõige verbaalse sisuga).

Tunnetusprotsesside kiirus (kognitiiv-ehk tunnetusprotsessid; seos IQ-testidega; vaatlusaeg; sensoorse eristamise võime; automaatne eristusvõime (MMN - lahknemisnegatiivsus); otsustusaeg; psühhomotoorne liigutuse kiirus; teistest erineva stiimuli avastamise kiirus; semantilise töötlemise kiirus, skaneerimise kiirus; ümberlülitamise kiirus; testi täitmise aeg; tajuprotsesside kiirus; ajaline variatiivsus)

Kognitiivne kontroll informatsioonitöötlemise üle (tähelepanu, töömälu)

Vaimse võimekuse seosed ajuga (sh aju suurusega, hallaine ja valgeaine mahuga, neuronite arvuga). Parieto-frontaalse integratsiooni teooria (Jung & Haier).

Vaimne alaareng ja selle põhjused.

Põhiõpikud:

- Pervin, L.A. (2003). *The Science of Personality*. Oxford University Press.
- Mõttus, Allik, Realo (2011). *Intelligentsuse psühholoogia*. TÜ kirjastus. ([PDF](#))
[Intelligentsuse psühholoogia \(researchgate.net\)](#)

6. KLIINILINE PSÜHHOLOOGIA

Üldküsimused

Psüühiliste häirete tähendus. Häirete olemus ja käsitluste ajalugu. Normaalsus ja ebanormaalsus. Normaalsuse mitu tähendust. Psühhopaatoloogia ja teraapia põhilised paradigmad: bioloogiline, psühoanalüütiline, biheivioristlik, kognitiivne. Diateses-stressi-hüpotees. Riski- ja kaitsefaktorid.

Psühholoogiline diagnoos. Kliinilise uurimise ja hindamise metodoloogilised probleemid. Hindamise meetodid: kliiniline intervjuu, kliinilised küsimustikud, testid, käitumuslik hinnang. Kliinilise psühholoogi haridus ja tööülesanded.

Kutse-eeetika ja eetikakoodeksid. Psühholoogide universaalsed eetikaprintsiibid. Informeeritud nõusolek. Konfidentsiaalsus ja privilegeeritud kommunikatsioon. Väärtuskonfliktid. Patsiendi autonoomia ja väärikuse austamine. Patsiendi ja psühholoogi suhtluse piirid. Võimalused eetiliste dilemmade lahendamiseks.

Psühhopaatoloogia

Tänapäevased psüühikahäirete klassifikatsioonisüsteemid RHK ja DSM. Diagnostilised kategooriad. Klassifitseerimise plussid ja miinused. Dimensionaalne lähenemine, selle plussid ja miinused.

Skisofreenia, skisotüüpsed ja luulised häired. Skisofreenia sümptomid, kulgu ja alatüübid. Skisofreenia etioloogia ja ravivõimalused.

Trauma- ja stresshäired. Akuutne stressreaktsioon. Kohanemishäired. Posttraumaatiline stresshäire (PTSH). Kompleks-PTSH. Traumajärgsete reaktsioonide seletused ja sekkumise põhimõtted.

Meeleoluhäired, nende põhikategooriad ja sümptomid. Meeleoluhäirete kujunemise teooriad. Suitsiidi riskifaktorid.

Ärevushäired. Ärevushäirete rühmad. Ärevushäirete kujunemise ja püsimise teooriad. Foobiad. Paanikahäire. Generaliseerunud ärevushäire.

OCD spektri häired. Obsessiiv-kompulsiivne häire, selle etioloogia ja kognitiivne seletus. Keha düsmorfofoobia.

Somatoformsed häired. Hüpoondria. Somatisatsioonihäire. Meditsiinilised seletamatud sümptomid, nende kognitiivne mudel. Somatoformne vegetatiivne düsfunktsioon. Konversioonihäire.

Dissotsiatiivsed häired. Dissotsiatiivne amneesia, isiksuse mitmesus, depersonalisatsioon ja derealisatsioon. Positiivsed ja negatiivsed dissotsiatiivsed sümptomid.

Söömis- ja toitumishäired. *Anorexia nervosa*, *bulimia nervosa*, liigsöömishäire. Vältiv-piirav toitumishäire, *ruminatio disorder*, *pica*. Söömis- ja toitumishäirete etioloogia, teoreetilised mudelid. Söömishäirete ravi põhimõtted.

Isiksusehäired ja nende üldkriteeriumid. Spetsiifiliste isiksusehäirete kategooriad, diagnostilised tunnused, teoreetilised seletused. RHK-11 muudatused isiksusehäirete käsitluses. Isiksusehäirete levimus ja kulg. Isiksusehäirete ravi võimalused.

Neuroarengulised häired, nende etioloogia. Autismispektri häired. Aktiivsus- ja tähelepanuhäire. Sekkumis- ja toimetuleku toetamise võimalused.

Neurokognitiivsed häired, nende etioloogilised alatüübid. Deliirium. Kerged ja rasked neurokognitiivsed häired. Kognitiivne reserv. Vaimne alareng, selle astmed ja etioloogia.

Psühhoaktiivsete ainete tarvitamisest tingitud psüühika ja käitumishäired. Sõltuvus. Kuritarvitamine. Võõrutusseisund. Alkoholi lühiajaline ja pikaajaline toime. Muud sõltuvustekitavad ained, nende mõju. Sõltuvuse teooriad. Sõltuvushäirete ravivõimalused.

Sekkumise teoreetilised ja praktilised probleemid

Nõustamise ja psühhoteraapia mõisted. Tõendus põhine praktika. Teraapia üldtegurid ja spetsiifilised toimed. Terapeutiline suhe. Hea psühhoteraapia teooria. Psühhoteraapia koolkonnad. Analüütilis-dünaamilised psühhoteraapiad. Kognitiiv-käitumuslikud psühhoteraapiad. Humanistlikud ja kogemuslikud teraapiad. Strateegilised ja süstemaatilised psühhoteraapiad.

Põhiõpikud:

1. Kring & Johnson (2017). *Abnormal Psychology: The Science and Treatment of Psychological Disorders*. 14th edition. New York: Wiley.
2. Maailma Tervishoiuorganisatsioon (1992). *Psüühika- ja käitumishäirete klassifikatsioon RHK-10: kliinilised kirjeldused ja diagnostilised juhised*. Tõlge eesti keelde: TÜ psühhiaatria kateeder, Vasar, V. (Toim.) (1993). Tartu: Tartu Ülikool.
3. *Loengumaterjalid*.

7. METODOLOOGIA

Teemaplokk põhineb alljärgnevate õppeainete sisul:

- SOPH.00.282. Uurimismeetodid psühholoogias
- SOPH.00.287. Psühhomeetria alused
- SHSH.00.002. Statistiline modelleerimine

Põhiõpikud:

- Elmes, D.G., Kantowitz, B.H., Roediger, H.L. *Psühholoogia uurimismeetodid*. TÜ kirjastus, 2013.
- Stangor, C. *Research Methods for the Behavioral Sciences*. Cengage Learning, 2014; 2011.
<https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZXBva2EuZWR1LmFsfGFmZXJzb3l8Z3g6NTVIM2FhOTYzN2IwNGM4Yg>
- Murphy, K. R., & Davidshofer, C. O. *Psychological Testing*. Pearson Education, 2005.
- Tooding, L. M. (2015). *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Veebis: <https://learnstatswithjasp.com/>
- *Loengumaterjalid*.

Uurimismeetodite ja -protseduuride üldküsimumused

Psühholoogia uurimisprotseduurid: eksperiment, seosteuuringud, kirjeldavad meetodid, vaatlused, küsitlused.

- Vaatlus: Mis on vaatlus kui uurimismeetod? Kuidas saab vaatlusi läbi viia? Mis on eri tüüpi vaatluste eelised ja puudused? Millega eri tüüpi vaatluste planeerimisel ja läbiviimisel arvestada tuleb?
- Küsitlus: Mida saab eri küsitlustega uurida? Mis on erinevad formaadid küsitluse läbiviimiseks? Millised on erinevad võimalused valimi koostamiseks? Mis mõjutab küsitluste puhul tulemuste üldistatavust? Mida silmas pidada küsitluste koostamisel ja erinevate küsimusetüüpide kasutamisel? Erinevad vastamisstiilid.
- Juhtumiuuring: mis see on ja mida võimaldab uurida? Mis on juhtumiuuringu eelised ja piirangud?
- Seosteuuringud: Mis on koosluuring? Kooslustabeli koostamine ja tõlgendamine. Mis on korrelatiivsed uuringud? Korrelatsiooni mõiste ja selle sisuline interpretatsioon. Hajuvusdiagrammi koostamine ja tõlgendamine.
- Valim ja populatsioon. Valimite koostamise põhimõtted.
- Pikaajalised (longituudsed) ja läbilõikeuuringud.
- Põhilised mõõtmisskaalad ja nende omadused.
- Psühholoogiline eksperiment. Eksperimendi planeerimine. Sõltumatud ja sõltuvad muutujad. Kontrollitavad muutujad. Segiajamisefektid (*confoundings*). Sõltuvate muutujate registreerimine.
- Eksperimentaalgrupp ja kontrollgrupp.
- Katsed sõltuvate gruppidega (*within-subject design*) ja sõltumatute gruppidega (*between-subject design*).

- Ühe- ja mitmefaktorilised (*factorial design*) eksperimendid. Faktorite (muutujate) peamõjude (*main effects*) ja koosmõjude (*interactions*) interpreteerimine.
- Väikevalimiga uuringud (*small-n*). Juhtumiuuringud (*case study*).
- Kvaasiekspirimendid.
- Subjektipoolsed muutujad (*subject variables*). Vanus kui muutuja.
- Hüpooteesid ja nende kontrollimine. Nullhüpootees ja alternatiivne ehk sisukas hüpootees. Suunatud ja suunamata hüpootees.
- Mõõtmisviga ja selle hindamine. Esimest ja teist liiki vead.
- Uurimistulemuste interpreteerimine ja usaldusväarsuse kontrollimine.
- Reliaabluse ja valiidsuse mõisted. Uuringute sisemine, väline ja ökoloogiline valiidsus. Tulemuste eksperimentaalne ja statistiline reliaablus.
- Psühholoogiliste uuringute eetikaprobleemid. Nõuded inimkatsete korraldamisele. Nõuded loomkatsete korraldamisele.
- Uurimistöö allikad. Psühholoogilise uuringu etapid. Uurimistöö aruande kirjutamine ja vormistamine.

Psühholoogiline test ja normid

- Mis on psühholoogiline test? Mis on testi kui mõõtevahendi peamised omadused?
- Mida testidega uuritakse? Milliseid teste on olemas ja mille poolest nad erinevad? Testimisvaldkondade eripärad (vaimne võimekus, huvid/elukutsed, isiksuseomadused).
- Mida tähendab see, et normid on interpreteerimise alus? Mis omadused peavad olema normgrupil?
- Mis viisidel saab esitada normskoore?
- Kasutatavamad skaalade teisendused: T-skaala, IQ skaala, staniini-skaala, protsentiilskaala.

Testi reliaablus

- Mida tähendab testi reliaablus? Millised on reliaablusteooria põhiideed?
- Millised on testitulemustes mõõdetud variatiivsuse päritolu/allikad? Tõeline skoor ja veast tulenev skoor.
- Reliaabluskoeffitsient kui tegeliku variatiivsuse ja üldise mõõdetud variatiivsuse suhe.
- Millised on peamised reliaabluse liigid / reliaabluse hindamise meetodid?
- Mis on mõõtmise standardviga? Mis komponentidest arvutus koosneb ehk kuidas me saame selle abil õigesti määratleda tegelikku tulemust?
- Mis faktorid mõjutavad testi reliaablust? Mis on põhjustel saavad kordustesti ja paralleeltesti reliaablused olla madalad? Millal on sisereliaablus madal?
- Sisereliaabluse leidmise põhiidee ja koeffitsiendid (KR20, Cronbachi alfa, McDonald'i omega)
- Milleks kasutatakse Spearman-Browni valemit?
- Mis on ligikaudne reliaabluse tase eri tüüpi testidel? Kui kõrge peaks reliaabluskoeffitsient olema?

Testi valiidsus

- Millised on testi valideerimise erinevad strateegiad ja nende sisu? Mõõtmisvaliidsus (sisuvaliidsus ja konstruktivaliidsus). Kriteerium- ehk otsustusvaliidsus (ennustav valiidsus ja võrdlev ehk kaasnev valiidsus).
- Testi sooritanute baassuhe ja kandidaatide arvu valikusuhe – kuidas need mõjutavad testi tulemuste põhjal tehtavate otsustuste edukust?
- Konstruktivaliidsuse analüüsi meetodid: faktoranalüüs, mitme-omaduse-mitme-meetodi maatriks (sh konvergentne ja diskriminantne valiidsus)
- Konstrukti eksplitseerimine ja määratlemise etapid.
- Kuidas seostub konstruktide määratlemisega faktoranalüüs?

Üksikküsimuste analüüs

- Kuidas kasutatakse üksikküsimuste analüüsimisel distraktorite analüüsi?
- Kuidas arvutatakse raskusastme ja eristusvõime indekseid? Millised on indeksite soovituslikud väärtused ehk kriteeriumid?

Testide koostamine ja adapteerimine

- Millistest etappidest koosneb testi adapteerimine?
- Testi tõlkimise (ja tagasitõlkimise) eeldused, võimalikud probleemid.
- Miks ei ole adapteerimine üksnes tõlkimine - millised aspektid on adapteerimisel veel olulised?
- Millised on peamised adapteerimisvigade allikad?
- Testiskooride ekvivalentsuse aspektid, testiskooride nihe (*bias*) ja võrreldavus.

Statistika ja andmetöötlus

Kirjeldav statistika:

Andmete rühmitamine ja sagedusjaotused.

Sagedusjaotuste kirjeldamine (protsentiilid).

Normaaljaotuse ja standardnormaaljaotuse omadused.

Muutuja tsentraalset tendentsi väljendavad suurused (keskväärtus, mediaan, mood).

Muutuja hajuvust väljendavad suurused (dispersioon ja standardhälve).

Koosesinemise tabelid.

Korrelatsiooni mõiste ja omadused.

Astakkorrelatsioon (Spearmani korrelatsioonikordaja).

Järeldav statistika:

Populatsioon ja valim. Valimi koostamine.

Muutuja keskmise standardviga.

Usaldusnivoo.

Kahe keskmise erinevuse statistiline olulisus ja selle arvutamine (t-test).

Empiirilise jaotuse vastavus teoreetilisele (χ^2 -test).

Sagedustabel ja selle analüüs.

Mitme keskmise üheaegne võrdlemine: dispersioonanalüüs ehk ANOVA (F-test).

Mitteparameetrilised keskmiste võrdlemise testid (Mann-Whitney' U-test, Wilcoxon'i märgitest).

Mitmene regressioonanalüüs, selle rakendamise võimalused (*multiple regression*).

Peakomponentide analüüs, eesmärgid.

Eksploratiivne faktoranalüüs, eesmärgid ja rakendamise võimalused.